

<https://doi.org/10.62837/2025.9.458>

f.ü.f.d. dosent ƏLİYEVƏ GÜLGÜN ŞÜKÜR q.
gulgun_rzayeva@mail.ru
Bakı Dövlət Universiteti

Ə.NƏVAININ KLASSİK SÖZ SƏNƏTİNİN BÖYÜK USTADI VƏ SÖZ SAHİBİ HAQQINDA FİKİRLƏRİ

Azərbaycan və Özbək xalqları arasında mövcud olan ədəbi və mədəni əlaqələr ortaq türk mənsubiyyətindən qaynaqlanaraq çoxəsrlik tarixə malikdir. Bu xalqların arasındakı əlaqələrin tarixi dərin köklərə malikdir və yaranan münasibətlər ilk növbədə ortaq etnik və dil birliyi çərçivəsində formalaşmışdır. Həmin dövrdə yaranan ədəbi əlaqələr, yalnız iki xalqın deyil, ümumtürk ədəbiyyatının inkişafında da mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan və Özbək ədəbiyyatları arasında qarşılıqlı təsir və əlaqələr əsasən klassik dövrdə özünü daha qabarıq göstərmişdir. Həm Azərbaycan, həm də Özbək klassik ədəbiyyatında bir çox şair bu xalqların ədəbi irsində ortaq dəyər kimi qəbul olunmuşdur. Beləliklə, Nizami, M.Fizuli, Ə.Cami, Ə.Nəvai və b. kimi şəxslərin yaradıcılığı təkcə milli deyil, həm də ümumtürk ədəbiyyatında fundamental yer tutur. Xüsusilə, XV əsr bu münasibət baxımından əlamətdar mərhələ sayılır. Bu dövr Əlişir Nəvainin adı ilə sıx bağlıdır. Ə.Nəvainin yeri Şərq ədəbiyyatında özünəməxsus yaradıcılıq yolu ilə seçilir. O, bütün türk dünyasının və ədəbiyyatının nadir simalarındandır ki, yaratdığı əsərlərlə bu gün də yaşayır və irsi ədəbiyyatı hər zaman zənginləşdirir. Ə.Nəvai yalnız şair deyil, həm də dövrünün ən nüfuzlu ədəbi nəzəriyyəçilərindən idi. O, öz zamanəsinin ən mükəmməl poeziyasını yaratmaqla yanaşı, türk dilinin zənginliyini ortaya qoyan və onu ədəbi dil kimi qəbul etdirən ilk şəxsiyyətlərdən olmuşdur. Onun əsərlərində həm şairlik, həm də filosofluq təzahür edir. Ədəbiyyat tarixində böyük sənətkarlar arasında bədii və mədəni bağlılıqlar həmişə xüsusi yer tutmuşdur. Bu bağlılıqlardan biri də türkdilli poeziyanın görkəmli nümayəndəsi Əlişir Nəvai ilə klassik Şərq poeziyasının zirvəsi hesab olunan Nizami Gəncəvi arasındakı sənət əlaqəsidir. Ə.Nəvai Nizamini uca bir zirvə, nəhəng söz sahibi olmasından, böyüklüyündən danışarkən çətinlik çəkdiyini deyirdi: “Nizami Gəncəvi elə möhtəşəmdir ki, göy üzü, Kainat bir tərəziyə çevrilsə, Yer kürəsi çəki daşına dönsə və tərəzinin bir gözündə Yer kürəsi – həmin çəki daşı, digər gözündə Nizami olsa, yenə Nizami ağır gələr.” [9. s.14]

XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq simalarından biri olan Nizami Gəncəvi dünya ədəbi-mədəni fikrinin inkişafında mühüm rol oynamış dahi sənətkardır. Onun “Xəmsə”si Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatlarında yeni bir mərhələnin əsasını qoymuşdur. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı — həm forma, həm məzmun baxımından — Şərq ədəbiyyatında yeni mərhələni təmsil edir. “Xəmsə”si ilə epik poeziyada bədii-fəlsəfi və etik-insani motivləri mükəmməl şəkildə

birləşdirmiş, ardından gələn nəsillərə ədəbi və mədəni mənada zəngin bir irs buraxmışdır.

Ə.Nəvai gənclik çağından Azərbaycan şairləri haqqında məlumata malik idi. Onların əsərlərini oxumuş və yaradıcılığı boyu bu irsə müraciət etmişdir. Ə.Nəvai Nizaminin yaradıcılığından bəhrələnmiş və onu dahi sənətkar kimi dəyərləndirmişdir. O, Nizamini öz sənət müəllimi hesab etmiş və yaradıcılığını yüksək bədii zövq və heyranlıqla təqlid etmişdir. Nəvai Nizaminin ideyalarını həm də türk ədəbiyyatı mühitinə uyğunlaşdıraraq orijinal bir ədəbi məktəbin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Onun "Xəmsə"si Nizaminin əsərlərinə cavab olaraq yazılmış və bu, iki ədəbiyyat arasında yaradıcı dialoqun təzahürüdür. Şairin "Xəmsə"sində insanın mənəvi saflığı, cəmiyyətin ədalət prinsiplərinə əsaslanması və kamilliyə doğru can atması kimi ideyalar Nizami fəlsəfəsinin davamı kimi təzahür edir. Onun "Məcalisün-Nəfais", "Mühakəmət-ül Lügətəyn" əsərlərində Nizami və Xaqani ilə birgə Şeyx Təbrizi, Şeyx Şirvani, Qasım Ənvar və başqa Azərbaycan şairlərinin adlarını çəkməklə yanaşı, onların əsərlərinə müraciət etdiyindən və misallar gətirdiyindən xəbərdarıq.

Ə.Nəvainin daim Nizami irsinə hörmət və məhəbbət bəsləməsində, onun yaradıcılığını dərinləndirərək bilməsində şairin müəllimi və dostu olan Əbdürrəhman Caminin rolu əvəzsizdir. Caminin "Silsilətüz-zəhəb", "Həft-övrəng" və "Xirəndəməyi-İskəndəri" əsərlərində də Nizamiyə və onun irsinə yüksək qiymət verilmişdir. "Xirəndəməyi-İskəndəri" poemasının sonunda şair yazır: "Bu dünya "beş xəzinə" ilə doludur. O "beş" in necə bərabər ola bilər?" [6. s.15]

Ə.Nəvai, Ə.Cami, Q.Xarezmi böyük filosof-şair Nizaminin yaradıcılığına müraciət edərək onu həmişə uca zirvə bilərək, özlərinə ustad seçmişdilər. Buna nümunə Nəvai yaradıcılığının zirvəsi olan "Xəmsə" əsəri Nizamiyə nəzirə olaraq yazılmışdır. Şairin "Xəmsə"si öz orijinallığı və dili ilə seçilir. Özbək ədəbiyyatında "Xosrov və Şirin" poemasının müəllifi XIV əsr şairi Qütb Xarezmi də Nizamini özünə örnək seçmişdir:

"Qazantək qaynayıb sevda yetirdim

Nizami balından halva bişirdim". [7. s.69]

Başqa şair Heydər Xarezmi "Sirlər xəzinəsi"ni özünəməxsus cəhətlərlə, "Məxzənül-əsrar"a bənzər qələmə alır. XIX əsrdə yazıb yaratmış Məhəmməd Rza Agahi "Yeddi gözəl" poemasını nəsrə özbək dilinə tərcümə edir. Beləliklə, Nəvaiyə qədər və ondan sonra başqa özbək şairləri də Nizami irsinə böyük maraqla müraciət etmişlər.

Nizaminin "Xəmsə"si "Məxzənül-əsrar" poeması ilə başlayır. Ə.Nəvainin yazdığı ilk poema isə "Heyrətül-əbrar"dır ("Salehlərin heyreti"). Forma olaraq Nizaminin əsərini xatırladır. Ancaq qeyd etməliyik ki, Nəvainin əsəri şairin dövrü ilə bağlıdır, əsərdə şair özünün ictimai, didaktik fikirlərini ifadə etmişdir. Bu fikirlərdən biri də Nəvainin bu mövzunun türkcə yazılmasıdır:

“Farsi oldu şü olaraq əda.
Türki ilə qılsam anı ibtida
Farsi el tapdı çü xursəndlik.
Türki dəxi tapsa beruməndlik”. [2. s.53-54]

Nəvai Nizamini öz əsərlərində “nadireyi-zaman” adlandırmış, ona xüsusi hörmət və ehtiramla yanaşaraq onu ustad, söz sənətinin ilham mənbəyi kimi qiymətləndirmişdir. Şair “Xəmsə”yə müraciət etməsi haqqında yazır:

“Bu dörd divan avazəsin çün rubi yetirdim,
“Xəmsə” pəncəsinə pəncə vurdum.

“Heyrətül-əbrar” bağından başıma dürrlər saçdı”. [13. s.15]

Nəvai “Xəmsə”nin hər bir poemasında Nizamini böyük hörmət və fəxrlə yada salır, sənətdə ondan öyrəndiklərini açıq şəkildə vurğulayır. “Heyrətül-əbrar”ın müqəddiməsində Nəvai Nizamiyə olan münasibətini yüksək poetik tərzdə ifadə edir. O, Nizamini “söz sənətinin tacı”, “hikmət və bədii kamilliyin zirvəsi” kimi təqdim edir. İlk poemasında Nizamini “Gənci-yəqin əfsərinin göhəri” adlandırır və yazır:

“Xeyli-fəsaət başının əfsəri
Gənci-yəqin əfsərinin göhəri,
Kani-fəzilət Xeyli göhərinə əmin,
Bəhri-bəlaqət ara dürri-səmin.
Nazim olub söz dürri-sirabığa,
Çərx Nizami yazıb əlqabığa. [6. səh. 661]

Bu misralarda Nəvai Nizamini söz sənətində əvəzsiz bir mövqe tutduğuna işarə edir. “Gəncə vətən” – söyləyən Nəvai Nizamini könlünün Gəncədə xəzinələr qurmaq, özü xəzinədar, dili isə xəzinəsaçan olduğunu söyləyir. “Dürri-sərabığa” – yəni “söz incisi ilə dolu yağışa” bənzətmə, onun poeziyasının nə qədər bərəkətli və dəyərli olduğunu anladır. “Çərx Nizami yazıb əlqabığa” isə göy qübbəsinin belə Nizamini adını ucaltmışını göstərən poetik hiperboladır. Nəvai öz ustadının təxəllüsü olan “Nizami” adının ona ilahidən, yəni fələklər tərəfindən verildiyini qeyd edir. O, bu adı kamillik və yüksək mənəvi məna daşıyan bir ad kimi dəyərləndirir. Nizami “Xəmsə”ni yaratmaq üçün ciddi tədqiqatlar, müəyyən araşdırmalar apararaq, gələcək nəsillərə dəyərli sənət nümunəsi təqdim etmişdir. Nəvai bunu dərk edərək belə söyləyir: “Vəli memari-hikmətsəzi onun. Birundan qıldı səngəndəzi onun”.

Bu misralarda Ə.Nəvai bildirir ki, “Xəmsə”ni Nizami ilk olaraq yaratmış və gələcək şairlərə bir hədiyyə buraxaraq incilərin torpağa atmışdır. Əlişir Nəvai yaradıcılığında Şərq poeziyasında mövcud olan süjetləri yeni baxışla təqdim etmişdir və bu süjetlərə fərqli fəlsəfi və mənəvi məzmun qazandırmışdır.

Onun “Xəmsə”sinə daxil olan ikinci poema “Leyli və Məcnun” – bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. “Leyli və Məcnun” poemasında Nəvai yalnız məhəbbət hekayəsini təqdim etməklə kifayətlənmir, həm də sevgi məfhumunu insanın mənəvi kamilləşməsinə aparan fəlsəfi bir yol kimi təqdim edir. Əlişir Nəvai “Leyli və

Məcnun” poemasının girişində Nizami Gəncəvini yüksək sənətkar kimi göstərir və onun poetik irsini söz sənətinin zirvəsi hesab edir, obraz yaratmaq bacarığını “söz gövhəri” kimi adlandırır. O, Nizaminin söz sənətini incə zərgər işi kimi görür və heç kimin onun səviyyəsinə yetişə bilmədiyini vurğulayır: “Onun sözləri incə zərgər işi kimidir, Hər sözü hikmət, sevgi və gözəlliklə doludur.” Burada Nizaminin sənətkarlığı “zərgər işi” ilə müqayisə olunur ki, bu da şairin poetik təfəkküründəki incəliyi, dərinliyi və estetik həssaslığı ifadə edir. Nəvai söz sənətinin yalnız forma deyil, həm də məzmun baxımından ali səviyyədə təqdim edilməsini Nizaminin əsas üstünlüklərindən biri kimi göstərir: “Heç kim onun səviyyəsinə çata bilməz, Çünki Nizami söz sənətinin şahıdır.”

Bu ifadələr Nəvainin ustadı Nizamini ədəbi məktəb kimi qəbul etdiyini göstərir. Nəvai Nizami yaradıcılığını təkcə yüksək qiymətləndirmir, onu poetik obrazlarla da ifadə edir. Şair Nizaminin əsərini böyük xəzinəyə bənzədir və onu incə zinət kimi görür:

“Sal daşdan o qumlu beş uca qala,
Beş gizli xəzinə çıxdı aşkara,
Qala dövrəsində bu tikdi qəsr,
Zinəti deyilsin əsərbəsr”. [7. s.67]

Bu misralarda Nizaminin “Xəmsə”si beş uca qalaya bənzədilir. Hər qala isə bir xəzinə kimi təqdim edilir. Nəvai bu poetik anlayışını bir bütöv qəsr kimi təsvir edərək, Nizaminin yaratdığı “Xəmsə”ni ədəbiyyatın bəzəyi sayır. Bu yanaşma yalnız poetik bir metafora deyil, həm də sənətkarlıq düşüncəsinin məhsuludur. Burada həm forma bütövlüyü, həm də ideya dərinliyi bir-birini tamamlayır. Nəvainin “Leyli və Məcnun” poemasında məhəbbət anlayışı sırf hissi münasibət kimi deyil, daha çox ruhu təmizlənməyə və ilahi eşqə doğru bir keçid kimi təqdim olunur. Bu yanaşma Nizami Gəncəvinin poemalarında da rast gəlinən sufizmə yaxın məzmunla səsleşir. Nəvai bu motivi inkişaf etdirərək Məcnun obrazı vasitəsilə sevgini insanın ruhani yüksəliş vasitəsi kimi təqdim edir. Əlişir Nəvai türk dilində ilk “Xəmsə” müəllifi kimi Şərq ədəbiyyatında böyük bir mərhələnin əsasını qoymuşdur. Onun “Fərhad və Şirin” poeması Nizami Gəncəvinin eyni adlı əsərinə istinadla yazılsa da, burada orijinal süjet xətti və qəhrəman obrazının fərqli təqdimatı müşahidə olunur. Poemanın başlanğıcında müəllifin öz sənətinə, ədəbi ənənəyə və ondan əvvəlki sənətkarlara münasibəti geniş şəkildə təqdim edilir. “Fərhad və Şirin” poemasının giriş hissəsində Əlişir Nəvai qələmi yüksək qiymətləndirərək onun müqəddəsliyini vurğulayır. Bu hissədə o, özündən əvvəl bu mövzuda əsərlər yazmış N.Gəncəvini və Əmir Xosrov Dəhləvini hörmətlə xatırlayır. Nəvai bu sənətkarların adını çəkməklə onların ədəbi irsinə nə qədər bələd olduğunu göstərir və eyni zamanda, onların yaratdığı əbədi ənənəyə qoşulduğunu nümayiş etdirir. Nəvai Nizami və Dəhləvini müqayisə edərkən yazırdı ki, “Peyğəmbər möcüzəsi ilə sehrbazlıq, Kəbə və büt arasında fərq nə qədərdirsə, bunlar arasında da nisbət o cürdür”. [9. s.10]

Nəvai Nizami Gəncəvini xüsusi ehtiramla yad edir və onun sənətkarlıq qüdrətini yüksək qiymətləndirir:

“Bu meydanda sanma asandır durmaq,
Nizamilə pəncə-pəncəyə vurmaq
Nizamiyə pəncə uzatsa hər kəs
Qırıqlar pəncəsi, murada yetməz
Şir pəncəsi gərək şirlə edə cəng
Bari şir olmasa qoy olsun pələng”. [3. s.26]

Bu misralarda müəllif Nizami ilə müqayisəyə girməyin nə qədər çətin və məsuliyyətli bir iş olduğunu bildirir, lakin eyni zamanda öz sənət gücünə də inam ifadə edir. O, Nizaminin poetik gücünü “şir pəncəsi” ilə simvolizə edir və bu meydanda dayana bilmək üçün ən azı “pələng” olmaq lazım gəldiyini qeyd edir. Bu yanaşma Nəvainin həm Nizami irsinə bağlılığını, həm də ədəbi özünəinamını əks etdirir. Nəvai poemanın əvvəlində “Xəmsə” müəllifi Əşrəf Marağayi adlı sənətkarı da yad edir “raqimi yaxşı məlum olmayan” bir əsər oxuduğunu bildirir. Bu əsərdə Nizamidən fərqli olaraq baş qəhrəman Xosrov yox, Fərhadır. Nəvai bu alternativ süjet xəttini əsas götürərək Fərhadı əsərin mərkəzinə yerləşdirir. Bu seçim həm ədəbi yenilik cəhətdən əhəmiyyətlidir, həm də qəhrəmanın fərqli xüsusiyyətlərini ön plana çıxarmağa şərait yaradır. Nəvainin digər əsəri olan “Məcalisün-nəfais”də də Əşrəf Marağayi haqqında məlumat verilir. Müəllif burada yazır: “Mövlana Əşrəf vaxtının çoxunu “Xəmsə” yazmağa sərf etmiş və onu bitirmişdir.” Bu qeyd göstərir ki, Əlişir Nəvai Ə.Marağayinin yaradıcılığı ilə də tanış idi.

Əlişir Nəvai, Nizaminin poetik məktəbinə sadıq qalsa da, onunla rəqabət aparmağa cəhd edir. Şair özünü Nizamidən sonra bu mövzuda əsər yazmağa layiq biri kimi görür və bu, onun öz sənətinə olan inamını göstərir. Bununla yanaşı, o, Nizaminin söz sənətindəki böyüklüyünü daim etiraf edir və onu “Pir”, “Xızr” kimi müqəddəs obrazlarla təqdim edir. Nəvai yazır ki, Nizaminin hər bir sözü “gövhər” kimidir və onu dəyərləndirmək hər kəsin işi deyil.

Əlişir Nəvainin “Yeddi səyyarə” poemasının süjeti və quruluşu Nizami Gəncəvinin “Həft peykər” əsərinin poetik çərçivəsinə əsaslanırsa da, məzmun və ideya baxımından orijinaldır. Əsərin önəmli məqamlarından biri də Nəvainin sözə verdiyi dəyərin və onun fəlsəfi təhlilinin xüsusi yer tutmasıdır. “Yeddi səyyarə” poemasında Əlişir Nəvai sözün mənşəyi və kainatdakı yerini izah edərək yazırdı:

“Sözün barəsində bunu deyim ki,
Bütün varlıqların o olub ilki.
Söz əvvəl yaranıb sonra məxluqat,
Sözdən sonra gəlib kainat”. [2. s.309]

Bu fikirlərdə sözün yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, ilahi başlanğıc, yaradılışın əsası kimi təqdim olunduğu görünür. Nəvaiyə görə, kainatın yaranmasında ilk və ən əsas ünsür məhz sözdür. Bu baxışdan söz yalnız maddi dünyanı ifadə etmə vasitəsi

deyil, həm də mənəvi başlanğıc kimi anlaşılır. Nizami Gəncəvi də söz anlayışına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Lakin onun yanaşması bir qədər fərqlidir. Əgər Nəvai sözü bütün varlıqların ilki hesab edirsə, Nizami sözü suya bənzədir. Nizami sözün incəliyini və təsir gücünü qəbul etməklə yanaşı, ölçülü və ehtiyatlı danışmağın vacibliyini vurğulayır:

“Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da suda
Artıq içiləndə dərd verər o da”. [14. s.64]

Bu misralarda söz, suya bənzədilir – saf, şəffaf, həyatı və eyni zamanda təhlükəli ola biləcəyini deyir. Nizami sözün özündə lətafət olduğunu qəbul edir, lakin artıqlığın zərər verə biləcəyini önə çəkir. Dahi sənətkarın fikrincə söz nə qədər lətafətli və incə olsa da, az danışmaq məsləhətdir, çünki hər şeyin artığı ziyan verə bilər.

Əlişir Nəvai “Xəmsə” silsiləsinin sonuncu poeması sayılan “Səddi-İskəndər” əsərinin girişində söz sənətinin mahiyyəti və dəyəri barədə fikir bildirir və bu mövzuda Nizami yaradıcılığına xüsusi vurğu edir. Sözün tərifindən sonra yenə Nizamini tərif edir və onun poemalarını çox qiymətli xəzinə olduğunu deyir:

“Şairlərin ən xoş kəlamıdır o,
“Xəmsə”ni yaradan Nizamidir o.
“Xəmsə” demək azdır adına onun
Düz beş xəzinədir sahibi Qarun
Keçirsə “Xəmsə”ni hər kəs nəzərdən
Min xəzinə tapar hər bir əsərdən”. [2. s.415]

Nəvai, Nizaminin “Xəmsə”sini şairlərin ən qiymətli əsərləri sırasında göstərir və onu “xoş kəlamların ən yaxşısı” kimi qiymətləndirir. O, Nizaminin “Xəmsə”sini sadəcə adla məhdudlaşdırmır, onu böyük sərvət, yəni beş ayrı xəzinənin sahibinə bənzədir. Bu bənzətmə vasitəsilə Nəvai, Nizaminin əsərlərinin zəngin mənəvi və bədii qatlarına işarə edir. Hər kəs “Xəmsə”ni diqqətlə araşdırdıqda, minlərlə qiymətli ədəbi xəzinə aşkar edə bilər.

Bu fikir və təriflər, Nəvainin Nizami irsinə verdiyi böyük ədəbi və mədəni dəyəri açıq şəkildə göstərir. Həmçinin, şairin öz sənətində Nizaminin ideya və forma baxımından təsirinə olan hörmətini ifadə edir. Bu, yalnız ədəbi münasibət deyil, həm də klassik Şərq poeziyasının böyük ustalarının arasında mənəvi və yaradıcılıq bağlılığının göstəricisidir.

Bu əsərdə Nəvai Xosrov Dəhləvini də xatırlayır. O, bu iki nəhəng şairi yüksək və həmişə zirvədə olduqlarını qeyd edir, özünün də onlar kimi “Xəmsə” yaratmaq istəyini açıqlayır:

“Qamışdan zəifkən bir xəzinəyə,
Baş qoymaq istədim, şaxmaram deyə.

O iki şairlə yanaşı durmaq,
İstəyim olmuşdur mənim də hər vaxt” [8. s.38]

Burada Ə.Nəvai öncə Nizamini xatırlayır, ondan bəhrələndiyini söyləyir. Nəvai “Xəmsə”sini dostu və yol göstərən Camiyə verir. Ə.Cami onun “Xəmsə”sini diqqətlə oxuyub qiymətləndirir. Bu zaman Caminin hüzurunda olmaqdan həyəcanlanıb huşunu itirir və yuxu görür. Yuxuda gördüm ki, “İrəmin həsəd apardığı bir bağa düşmüşəm. Mən bu bağı tərif edə-edə gedirdim. Burada birdən dairə düzəldib söhbət edən kişilər gördüm. O məğrur kişilərdən ucaboylu, orta yaşlı gözəl bir kişi məni əzəmətlə salamladı, onlar peyğəmbərlər və müqəddəslər kimi səni öz hüzurlarına çağırırlar, onlara yaxınlaş! Nəvai dairə vurub əyləşənlərə yaxınlaşır və onu dəvət edəndən soruşur: “Bunlar kimdir?” Həsən Dəhləvi məclisdə oturan şairlərin adlarını bir-bir Nəvaiyə deyir: “Padşahlara oxşar bu üç başçıya bax; birincisi düşüncələri pak olan həmin o misilsiz gözəl qocadır” – bu Nizamidir. Onun sağında söz ordusunun sərkərdəsi Əmir Xosrov Dəhləvi, solda isə sənin pirin Camidir. Bu gözəl məclisə o, səni dəvət etmişdir...Şeyx Nizami yol göstərən işıq kimi qarşımda idi. Əmir Xosrov və Cami məni tutub Nizamini qarşısına gətirdilər. Nizami Nəvaiyə dedi: “Sən qəzəl mülkünə sahib oldun. Sənin qüdrətli çeşmə mənim “Xəmsə”mdir. Hər kim mənimlə rəqabətə cəsarət etsə, onun başını söz alması ilə kəsərəm. Xosrov mərhəmət istədiyi üçün mən ona xəzinə açdım. Sənin rəhbərin Cami məndə özünə istinadgah tapdı. Sən bizim köməyimizlə yarım ildə “Xəmsə” yaratdın.” [13. s.25] Nizami Nəvainin əsərlərinə yüksək qiymət verir və “Xəmsə” yazmaq işini tapşıraraq ona söyləyir ki, müəllimlərini və onların xeyir-duasını həmişə xatırlasın. Nizami burada hamıya əmin-amanlıq, xoşbəxtlik arzulayır. Nəvai məclisdə ən şərəfli yeri Nizamiyə verir və ondan xeyir-dua alır.

Nəvai, öz ustadlarını hər zaman uca tutmuş onların bağından bəhrələndiyini söyləmişdir. Nəvainin fikrincə, Nizami özündən sonrakı ədiblər üçün yeni bədii istiqamət açmış, mövzu və janr baxımından ədəbiyyatda yenilik yaratmışdır. Nizami “Xəmsə”ni ərəbçəyə gətirməzdən əvvəl apardığı dərin elmi və fəlsəfi axtarışlar, onun poetik dünyagörüşünün zənginliyini göstərir. O, yalnız süjet ustalığı ilə deyil, həm də bəşəri ideyaların bədii ifadəsi baxımından da ədəbiyyatda yeni mərhələ yaratmışdır. Bu səbəbdən Nəvai Nizamini “bədii modelin yaradıcısı” kimi qiymətləndirir və qeyd edir ki, sonrakı “Xəmsə” müəllifləri artıq Nizamini qoyduğu əsaslar üzərində fəaliyyət göstərmişlər. Akademik Teymur Kərimlinin qeyd etdiyi kimi, “Nizami Gəncəvi yetkin bir alim-şair kimi, mütəfəkkir, filosof-sənətkar kimi ədəbiyyatda, söz sənətində yeni üslub, yeni şivə yaratdığını, şeirə necə bir dəyər qazandırdığını çox gözəl bilirdi və bunun elmi-nəzəri əsaslarını da istedadlı bir ədəbiyyatşünas, şeirşünas kimi oxucunun diqqətinə çatdırırdı”. [10. s.19]

Nizami və Nəvai yaradıcılığı müxtəlif dövrlərdə bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilmişdir. Onların arasında Y.E. Bertels, H. Araslı, A.S. Ləvənd, V. Zahidov, X. Əhmədov, A. Xeyitmetov, S. Qəniyeva, S. Erkinov, C. Nağıyeva və başqaları

mühüm rol oynamışdır. Bu alimlərin apardıqları tədqiqatlar, Nizami və Nəvai yaradıcılığında mənəvi, fəlsəfi və estetik paralellərin mövcudluğunu sistemli və elmi əsaslarla nümayiş etdirmişdir.

Müasir dövrdə də Nizaminin “Xəmsə”sinin təsiri ədəbiyyatşünaslıq üzrə müqayisəli tədqiqatların aktual mövzularından biri olaraq qalmaqdadır. Bu təsir yalnız poetik struktur və kompozisiya ilə məhdudlaşmır, həm də bəşəri idealların ifadəsi, mənəvi dəyərlərin tərənnümü və insan ruhunun kamilləşməsi baxımından özünü göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Nəvai Ə. Xəmsə. (Tərc. M. İbrahimov). Daşkənd: Gənc Qvardiya, 1981
2. Alishir N. Mukommal asarlar toplamı. Yiğirma tomluk. Xamsa. Toshkent, Üzbekiston SSSR “Fan” nashriyeti, 1991
3. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin: doston. A. Navoi. Toshkent: Gafur Gulam nomidağı nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2020
4. Allahverdiyeva Z. Əlişir Nəvai yaradıcılığında Nizami Gəncəvi şəxsiyyətinə baxış. Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. №1 s 80-86
5. Allahverdiyeva Z. Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai “Xəmsə” lərində konseptualkulturoloji prinsiplər. Zəhra Allahverdiyeva. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017.
6. Araslı H. Azərbaycan-ədəbiyyatı tarixi problemləri. Bakı. “Gənclik”.1998
7. Almaz Ü. “Azərbaycan-özbək (çıgatay) ədəbi əlaqələri”. Bakı. 2008
8. Bertels E. Nizami. E.E. Bertels. İzbranniyi trudi. 4 tomax. IV t. Navoi i Djami. Moskva, İzadatelstvo «Nauka» Glavnaya Redaksiya Vostochnoy Literaturi, 1965
9. Hüseyinov R. Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində türk qatı və türk milli kimliyi düşüncələri. Risalə. №2(25).
10. Kərimli T. Epik şeirə yeni şivə gətirən sənətkar. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Tərcümə edən Xəlil Rza. Bakı. “Şərq-Qərb”. 2017
11. Qasımlı G. Azərbaycanda özbək ədəbiyyatının tərcüməsi və nəşri. Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. 2020. №1
12. Məmmədov M. Nizami və Nəvai yaradıcılığında İskəndər obrazı
13. Nağıyeva C. Azərbaycanda Nəvai. Bakı. “Tural-Ə”.2001
14. Nizami. Xosrov və Şirin. “Lider nəşriyyatı”. Bakı. 2004

Xülasə

f.ü.f.d.dos.Əliyeva G.Ş.

**Ə.Nəvainin klassik söz sənətinin böyük ustası və
söz sahibi haqqında fikirləri**

Məqalədə Azərbaycan və Özbək xalqları arasındakı əlaqələrin dərin tarixi köklərə malik olmasından və bu münasibətlərin ilk növbədə ortaq etnik və dil birliyi çərçivəsində formalaşmasından bəhs olunur. Ədəbiyyat tarixində böyük sənətkarlar

arasında bədii və mənəvi bağlılıqlar həmişə xüsusi yer tutmuşdur. Bu bağlılıqlardan biri də türkdilli poeziyanın görkəmli nümayəndəsi Əlişir Nəvai ilə klassik Şərq poeziyasının zirvəsi hesab olunan Nizami Gəncəvi arasındakı sənət əlaqəsidir.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatında yeni ədəbi ənənənin əsasını qoymuş, sonrakı əsrlərdə yüzlərlə sənətkara bədii və mənəvi ilham mənbəyi olmuşdur. Ə.Nəvai Nizaminin yaradıcılığından bəhrələnmiş və onu dahi sənətkar kimi dəyərləndirmişdir. Onun "Xəmsə"si Nizaminin əsərlərinə cavab olaraq yazılmış və bu, iki ədəbiyyat arasında yaradıcı dialoqun təzahürüdür. Nəvai Nizamini öz əsərlərində “nadireyi-zaman” adlandırmış, ona xüsusi hörmət və ehtiramla yanaşaraq onu ustad, söz sənətinin ilham mənbəyi kimi qiymətləndirmişdi. Beləliklə, Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si yalnız bir ədəbiyyatın deyil, bütövlükdə Şərq mədəniyyətinin inkişafında universal bir hadisə kimi dəyərləndirilir və bu gün də elmi tədqiqatların əsas istiqamətlərindən biri olaraq öz aktuallığını qorumaqdadır.

Açar sözlər: Nizami, Nəvai, “Xəmsə”, nəzirə, klassik, ənənə, ustad, nəhəng zirvə, söz sahibi, dahi

Резюме

к.ф.н. доц. Алиева Г.Ш.

Взгляды А.Навои на великого мастера классического словесного искусства и обладателя слова

В статье рассматривается, что связи между азербайджанским и узбекским народами имеют глубокие исторические корни и формировались, прежде всего, в рамках общности этнического происхождения и языкового единства. В истории литературы художественные и духовные взаимосвязи между великими мастерами слова всегда занимали особое место. Одной из таких связей является творческое взаимодействие между выдающимся представителем тюркоязычной поэзии Алишером Навои и признанной вершиной классической азербайджанской поэзии – Низами Гянджеви.

«Хамсе» Низами заложило основу новой литературной традиции в литературе народов Ближнего и Среднего Востока и стала источником художественного и духовного вдохновения для десятков поэтов последующих эпох. А.Навои широко использовал творческое наследие Низами и оценивал его как гениального мастера искусства. Его собственная «Хамса» была создана как ответ на цикл Низами, что свидетельствует о наличии высокого уровня творческого диалога между двумя литературными традициями. В своих произведениях Навои называет Низами «надирей-и замон» («редкостью времени»), выражая к нему глубокое восхищение и признавая его в качестве устада и источника вдохновения в словесном искусстве.

Таким образом, «Хамсе» Низами Гянджеви оценивается не только как явление одной национальной литературы, но и как универсальное событие в

развитии восточной культуры в целом, и по сей день остаётся одним из ключевых направлений научных исследований, сохраняя свою актуальность.

Ключевые слова: Низами, Навои, «Хамсе», подражание, классика, традиция, вдохновитель, выдающаяся вершина, авторитет слова, гений

Summary

G. Sh. Aliyeva, PhD in Philology

A. Nava'i's scholarly views on the great master of classical literary art and authority of the word

The article discusses the fact that the relations between the Azerbaijani and Uzbek peoples have deep historical roots and were formed primarily within the framework of shared ethnic origin and linguistic unity. In the history of literature, artistic and spiritual connections between great masters have always held a special place. One such connection is the literary relationship between Ali-Shir Nava'i, a prominent representative of Turkic-language poetry, and Nizami Ganjavi, regarded as the pinnacle of classical Eastern poetry.

Nizami Ganjavi's *Khamisa* laid the foundation for a new literary tradition in the literature of the peoples of the Near and Middle East and became a source of artistic and spiritual inspiration for hundreds of poets in subsequent centuries. Ali-Shir Nava'i drew extensively from Nizami's creative legacy and regarded him as a genius of literary art. His own *Khamisa* was composed as a response to Nizami's works, reflecting a high level of creative dialogue between the two literary traditions. In his writings, Nava'i refers to Nizami as "*nadire-yi zaman*" ("the rarity of the age"), expressing profound respect and admiration for him, and acknowledging him as a master and a source of inspiration in the art of the word.

Thus, Nizami Ganjavi's *Khamisa* is evaluated not merely as a phenomenon of a single national literature, but as a universal cultural event in the development of Eastern civilization as a whole. It continues to remain one of the key directions of contemporary scholarly research, preserving its relevance to this day.

Keywords: Nizami, Nava'i, *Khamisa*, poetic imitation, classical, tradition, master, great pinnacle, authority of the word, genius

Rəyçi: f.ü.f.d. dos.Ağayeva S.O.